

КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВ ТИЗИМИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ НАЗАРИЙ ИЛМИЙ АСОСЛАРИ

Мадаминжанов Одилжон Фазилжанович

Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби

Тингловчиси

Жаҳонда банк фаолиятига ахборот-коммуникацион технологияларни жорий этиш ва фойдаланиш банк хизматларининг рақамлашуви ҳамда оммабоплигини оширишга хизмат қилмоқда. «Juniper Research» томонидан инфографик тадқиқот натижаларига кўра, «2020 йилда жаҳонда рақамли банклар ва банк хизматларини масофадан кўрсатувчи тизимлардан фойдаланувчилар сони 2,4 миллиардга етганлиги ва 2024 йилга келиб, 54 фоизга ортиб, 3,6 миллиардни ташкил этиши прогноз қилинмоқда. Сўнгги йилларда банклар рақамли трансформация ва инновацияларга катта миқдордаги маблағларни инвестиция қилмоқда. «Juniper Research»нинг «Digital Transformation in Banking Readiness»га кўра рақамли трансформация ва инновацияларга маблағ ажратиш кўлами турлича бўлса-да, рақамли трансформация ва инновацияларга маблағ ажратишда «Bank of America», трансмиллий банклари етакчи банклар учлигини ташкил этди. «Bank of America» ва рақамли технологиялардан фойдаланишда сезгига асосланган кенг рақамли ечимларни таклиф этган, банки эса банк иши учун хизмат ва банки блокчейн билан тажриба ўтказди»²⁴⁸. Замонавий ривожланиш кишилик жамияти олдида бир қатор муаммоларни келтириб чиқармоқдаки, улардан иқтисодий тизимни янги “саноат инқилоби 4.0” деб номланган технологик инқилоб келтириб чиқарадиган, иқтисодий маконни рақамлаштириш жараёнида шаклланган янги шароитларга мослаштириш ҳал қилувчи омиллардан бири сифатида юзага кўтарилди.

Бундай ўзгаришлар инсоният ҳаётида туб ўзгаришларни келтириб чиқаради, уларнинг асосини миллий иқтисодиётнинг барча соҳаларида, энг кенг доирадаги технологик ютуқлар натижасида юзага келадиган туб ўзгаришлар ҳисобланади. Иқтисодиётни рақамлаштириш бу ҳодисанинг асосий таркибий қисмларидан биридир²⁴⁹.

Ривожланаётган мамлакатларда рақамли иқтисодиёт улуши ҳар йили 15-25 фоизга ўсиб боришини таъкидлаш лозим²⁵⁰, шунинг учун иқтисодий тизимларни рақамлаштириш жараёнларига мослаштириш бўйича мақбул чораларни излаш илмий тадқиқотларнинг муҳим йўналиши ҳисобланади.

²⁴⁸ <https://www.juniperresearch.com/home>

²⁴⁹ Электронно-цифровое общество: плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта / Дон Тапскотт; пер. с англ. И. Дубинского; под ред. С. Писарева. М.: Рефл-бук, 1999. 403 с.

²⁵⁰ Бухт Р., Хикс Р. Определение, концепция и измерение цифровой экономики // Вестник международных организаций. 2018, Т. 13. № 2. С. 143-172.

"Рақамли иқтисодиёт" атамасининг замонавий тушунчаси 1995 йилда америкалик олим Н. Негропонт²⁵¹ тадқиқотлари туфайли илмий муомалага кирди, у биринчи навбатда ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) ривожланиши билан боғланди. Ушбу нуқтаи назар АКТнинг жамият иқтисодий ҳаётини рақамлаштиришга таъсирининг умумий тушунчасини акс эттиради ва технологик омилни ўрганилаётган ҳодисанинг кўринишини белгилайдиган асосий ҳал қилувчи омил сифатида тавсифлайди.

Кўриб чиқиладиган атаманинг янада кенг тарқалишини Канадалик тадқиқотчи Д. Тампскотт²⁵² асарларида кузатиш мумкин, у одамларнинг иқтисодий ҳаётида юз бераётган ўзгаришларни «рақамли жамият» атамаси нуқтаи назаридан тавсифлаган. Шунингдек, Н. Лейн²⁵³ "рақамли иқтисодиёт" ни савдо-сотиқни ташкил этишда ушбу ўзгаришларни келтириб чиқарадиган ва унинг электрон компонентининг ривожланишига ҳисса қўшадиган тизим сифатида кўриб чиқади.

Худди шу даврда Л. Маржгеро²⁵⁴ ўрганилаётган ҳодисанинг таркибий қисмларига аниқлик киритди (Интернетнинг кенгайиши; товарларни рақамли етказиб бериш; электрон тижорат; жисмоний товарларнинг чакана савдоси). Шунингдек, рақамли иқтисодиётнинг тузилиши Р. Клиг ва Р. Ламб томонидан таҳлил қилинган бўлиб, улар элементар таркиб орасида қуйидаги қисмларни аниқладилар: аралаш рақамли маҳсулотлар; рақамли технологиялар орқали етказиб бериладиган маҳсулотлар; АТ-саноат²⁵⁵. Таркибий элементларга нисбатан бу қарашлар қарама-қарши бўлмай, фақат муаллифлар тадқиқотда турли мезон белгиларидан фойдаланганликларини билдиради. Ушбу ҳолат "рақамли иқтисодиёт" атамасининг кўп ўлчовлилигини кўрсатади.

Е. Бринолфсон ва Б. Кахин²⁵⁶ рақамли иқтисодиётни бошқа томондан кўриб чиқиб, уни иқтисодий ўсишга ҳисса қўшадиган ҳаракатлантирувчи куч сифатида таърифладилар. Ушбу ёндашув омил омилни ҳам кўрсатади, аммо таъсир ўзаро таъсир қилади. Д. Тампскотт, Н. Лейн, Р. Клиг ва Р. Ламбнинг қарашлари АКТнинг рақамли иқтисодиётнинг ривожланишига таъсирини қаратилган бўлиб, Е. Бринолфсон ва Б. Кахин томонидан олиб борилган тадқиқотларида уни иқтисодий ўсишга ҳисса қўшадиган омил деб олиб чиқиладиган. Рақамли иқтисодиётнинг таркибий таркибий қисмини ўрганаётганда, унинг элементларини Т. Месенбург²⁵⁷ ажратиб кўрсатилиб, уни учта таркибий қисмга

²⁵¹ Negroponte N. Being Digital. N. Y.: Knopf, 1995. P.243.

²⁵² Электронно-цифровое общество: плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта / Дон Тампскотт; пер. с англ. И. Дубинского; под ред. С. Писарева. М.: Рефл-бук, 1999. 403 с.

²⁵³ Lane N. Advancing the digital economy into the 21st century // Information Systems Frontiers. 1999. Vol. 1, No. 3. P. 317-320.

²⁵⁴ The Emerging Digital Economy / L. Margherio [et al.]. Washington, DC: Department of Commerce, 1999.

²⁵⁵ Kling R. IT and Organizational Change in Digital Economies: a SocioTechnical Approach // ACM SIGCAS Computers and Society. 1999. Vol. 29, no. 3. P. 17-25.

²⁵⁶ Brynjolfsson E., Kahin B. Introduction. Understanding the Digital Economy. Cambridge: MIT Press, 2000. P. 1-10.

²⁵⁷ Mesenbourg T. L. Measuring the Digital Economy. U.S. Bureau of the Census. URL: <http://www.census.gov/content/dam/Census/library/working-papers/2001/econ/digitalecon.pdf>.

ажратади: электрон бизнес инфратузилмаси, электрон бизнес ва электрон тижорат.

Рақамли технологияларни ривожлантириш кўлами ва уларни жамиятнинг иқтисодий ҳаётига татбиқ этиш тўғрисида McKinsey Глобал институти олимлари ҳам рақамлаштиришга олиб келадиган ўзгаришларнинг туб моҳияти ва аҳамиятига ишора қиладилар²⁵⁸. Саноат инқилоби 4.0 томонидан вужудга келган ҳодисаларнинг моҳиятини тушуниш, гарчи у энг умумлаштирилган хусусиятга эга бўлса-да, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа соҳаларда содир бўлаётган ўзгаришлар кўлами хусусиятини белгилашга имкон беради. "Рақамли иқтисодиёт" атамасининг энг умумий таърифини россиялик олимлар Е. А. Устюжанина, А. В. Сигарев ва Р. А. Шеиннинг²⁵⁹ муаллифлик талқинида кўриш мумкин. Рақамли иқтисодиёт "бу деярли барча ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётига у ёки бу даражада таъсир кўрсатадиган объектив шартли жараён". Жамият тараққиёти иқтисодий тизимларнинг нафақат макроиқтисодий ва микроиқтисодий даражада, балки глобал миқёсда ривожланиш жараёнини белгилаб берди.

Ушбу ҳолат аксарият жаҳон кучларининг иқтисодий сиёсати доирасида амалга оширилган турли стратегик давлат дастурларини яратишга асос бўлди. Қуйидаги дастурларни мисол сифатида келтириш мумкин: Рақамли Иқтисодиёт (АҚШ), Интернет Иқтисодиёт (Хитой), Индустрије 4.0 (Германия), Рақамли Иқтисодиёт (Россия)²⁶⁰ ва бошқалар.

Рақамли иқтисодиёт атамасини ўрганишга ягона ёндошув мавжуд эмас.

Рақамли иқтисодиётни қуйи тизим, тизимли иқтисодиётнинг ишлаши ва ривожланишининг электрон механизми сифатида кўриб чиқиш мумкин²⁶¹, шунингдек, ахборот-коммуникация технологияларига асосланган такрор ишлаб чиқариш жараёни доирасида иқтисодий муносабатларни акс эттирувчи моделни ифодалайди. Рақамли иқтисодиётни қуйи тизим сифатида намоиш этишнинг юқоридаги концепциясини тўлдириб, таҳлил қилинган бизнеснинг модели доирасида ишлайдиган компаниялар томонидан намоиш этиладиган иқтисодиётнинг бир қисмини кўриб чиққан Р.Бух ва Р.Хикснинг²⁶² рақамли маҳсулотлар ёки хизматларга асосланган фикрларини келтириш мақсадга мувофиқдир. Бундан ташқари, бундай товарларни ишлаб чиқариш жараёнининг ўзи рақамли технологиялар билан боғлиқ. Ушбу ёндашувда рақамлаштириш

²⁵⁸ . Boden M., Cagnin C., Carabias V., Haegeman K. Facing the future: time for the EU to meet global challenges // European Commission Joint Research Centre Institute for Prospective Technological Studies European Union, 2010. P. 44.

²⁵⁹ Устюжанина Е. В., Сигарев А. В., Шеин Р. А. Цифровая экономика как новая парадигма экономического развития // Экономический анализ теория и практика. 2017. Т. 16, № 12. С. 2238-2253.

²⁶⁰ Ўша жойда

²⁶¹ Косолапова М. В., Свободин В. А. Методологические вопросы системно-цифровой экономики: взаимосвязь системной и цифровой экономик // Мягкие измерения и вычисления. 2019. № 6. С.13-19.

²⁶² Бухт Р., Хикс Р. Определение, концепция и измерение цифровой экономики // Вестник международных организаций. 2018, Т. 13. № 2. С. 143-172.

жараёнларини таҳлил қилиш ва уларнинг бошқарувнинг микроиқтисодий даражасига таъсири ҳақида гап кетади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида”ги Қонуни ЎРҚ 578- сонли 01.11.2019 йил) - Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 02.11.2019 й., 03/19/578/3986-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 28-январдаги “ 2022 — 2026-йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ги ПФ-60-сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 12-майдаги “2020 — 2025-йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида”ги ПФ-5992-сонли Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2010-йил 19-ноябрдаги “Банк ҳисобварақларига масофадан хизмат кўрсатиш тизимларида ишлаш тартиби тўғрисида”ги 2155- сонли Низоми.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 23-мартдаги “Банк хизматлари оммабоплигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3620-сонли Қарори.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 3-июлда “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3832-сонли Қарори.
7. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. Т.: Ўзбекистон, 2021. — 464 б.
8. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016-йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза. Т.: Ўзбекистон, 2017. — 104 б.